

13
211-
ברי ספרות,
ורשא, 1889.
Schwarzfe
din timj
Anuar
ימים ביאסי,
[1890] XII,
דיה האיסי.
ימים אחדים

הרי גולומב

פנים מרובות

על יחסי-הגומלין בין הסיפור "פנים אחרות" לעגנון ובין כותרתו

במובן הראשוני של המלה, כלומר: פרצוף) אינם ממלאים ב"פנים אחרות" תפקיד, שאפשר להשוותו אף בקירוב לתפקידו הבולט והמרכזי של החוטם ב"החוטם" של גוגול. אבל המשותף לשני המקרים הוא, כי מטען אסוציאטיבי וקונטאטיבי עצום, הגלוח אל שתי המלים האמורות בשתי השפות, מופעל בסיפורים וביחסי-הגומב לין שביניהם ובין כותרותיהם.

לא כאן המקום לבדוק את מלוא תרומתה של הכותרת לסיפור "פנים אחרות". לא אעסוק כאן גם בניתוח המקומות שבהם מופיעה המלה "פנים" (או תיאורי פנים של הדמויות) באופן מפורש בגוף הסיפור. כל אלה יכולים לשמש נושא לבדיקה שיטתית וממצה, שתוכל ללא ספק לתרום את תרומתה לאינטרפרטציה כוללת של הסיפור. מטרוחי כרגע מוגבלות יותר, ובדעתי לטפל בנושא במתכונת הקטע הקצר, האסוציאטיבי והבלתי-שיטתי של נאבוקוב, ולא במתכונת מחקרו השיטתי והיסודי של וינגראדוב.

הצצה חטופה במילון תגלה את העושר הגנוז במלה "פנים". אנסה למנות כאן על קצה המזלג את הניבים והצירופים הנראים לי רלבנטיים, ולו בעקיפין, לעולמו של הסיפור "פנים אחרות" לעגנון.

השפה העברית יודעת פנים ישנות ופנים חדשות; אדם יכול לדעת או לא לדעת לאן פניו מועדות, או מהי מגמת-פניו; בעברית אפשר לגלות בכל דבר ובכל אדם פנים לכאן ופנים לכאן, ואף פנים שלא כהלכה, ויש שעניין משתמע לשתי פנים: אפשר להכיר פנים ולשאת פנים בדין, להעז פנים, להחציף פנים ולהסתיר פנים; אפשר להדור פניו של אדם ולהלבין פניו; אפשר לחלות פניו של אדם ולשחר פניו; אדם אומר את שבחו של חברו או את גנותו בפניו, או שלא בפניו; אדם קורא לחברו להתראות פנים, להתמודד או לשוחח פנים אל פנים; בטוב לאדם, פניו אורים, וברע לו — פניו נופלים; וגם המעמיד פנים, לא פעם הכרת-פניו עונה בו, ואז חזקה על בעלי דבבו שישבו את פניו (ואדם כזה, אם יש לו בושתי-פנים, כובש פניו בקרקע ושם את פניו למקום אחר, שמא שם יקבילו את פניו בסבר פנים

מאמרו של ויקטור וינגראדוב "העלילה והקומפוזיציה של 'החוטם' לגוגול" (הספרות, [קיץ 1968], 308—318) והקטע "שבחי החוטם" לוולאדימיר נאבוקוב (שם, עמ' 307) חזרו והעלו בזכרוני בעיה שעסקתי בה כמה חודשים לפני פרסומם בעברית. בשעת הכנת תמצית באנגלית למאמרי "הדיבור המשולב — טכניקה מרכזית בפרוזה של עגנון: לפי הסיפור 'פנים אחרות'", שנתפרסם באותה חוברת עצמה (עמ' 251—262), התחבטתי קשה בתרגום כותרת סיפורו של עגנון לאנגלית. אפשר להמר חיש את הבעיה על-ידי השוואת שני פתרונות שונים בתכלית שהוצעו לה: אברהם בנד, בספרו על עגנון בל-שון האנגלית, דן בסיפור וקורא לו "A Different Face"; לעומתו בחר מתרגם הסיפור לאנגלית, י. שן, בשם "Metamorphosis".² העדפנו ללכת בעקבות א. בנד, לא משום שהפתרון מוצלח יותר, אלא בגלל האסוציאציות המזוירות לקאפקה שמעלה הצעתו של שן. מכל מקום, אחד הדברים החשובים שיאבד מי שיקרא סיפור זה בתרגום אנגלי (ומן הסתם, בכל תרגום אחר) הוא הזיקה המורכבת והמעודנת של כותרת הסיפור אל שאר מרכיביו, הפונקציה שכותרת זו ממלאת בבניית עולמו של הסיפור. למקרא דבריהם של נאבוקוב וינגראדוב מתחוור לקורא העברי, כי המלה הפשוטה-לכאורה "חוטם" או "אף" אומרת לעמיתו הרוסי הרבה יותר מאשר לו עצמו, ולכן יכול הרוסי (ובפרט בן-דורו של גוגול) — כבר בשלב קריאת הכותרת וקישורה לסיפור — לממש בסיפורו של גוגול מערכות שלמות של משמעויות פוטנציאליות שאינן קיימות אצל העברי. מערכות אלה הן אבני-בניין חשובות ביותר בסיפור "החוטם", ובלעדיהן לא היה קיום לסיפור כפי שנכתב. והוא הדין במלה "פנים" ובסיפור "פנים אחרות" לעגנון. אמנם, הפנים

1 A. Band, *Nostalgia and Nightmare* (Berkeley and Los Angeles, 1968), p. 257.
2 S.Y. Agnon, "Metamorphosis" trans. J. Schen, in *A Whole Loaf* [Stories by S.Y. Agnon Translated into English], ed. S. Kahn (Jerusalem, 1958), pp. 139—162.

יפות ובמאור פנים). אפשר היה להאריך ברשימה הרבה יותר, אבל די גם בקאטאלוג מצומצם זה להמחיש את ריבוי פניה של המלה "פנים" בעברית.

בספרות בכלל, ובספרות המודרנית בפרט, הכותרת לעתים קרובות ממקדת את תשומת-לבו של הקורא באותן תופעות בסיפור, המקיימות עמה זיקה של הנמקה הדדית.³ הכותרת "פנים אחרות" אינה יוצאת מכלל זה; אבל ייחודה מתבטא, כאמור, בשייכותה לסוג מיוחד של כותרות, הממלאות תפקיד זה באמצעות "משמעויות מרחפות" של ניבים וצירופי-לשון, בעשותן שימוש אינטנסיבי וסוגסטיבי באוצרות שמעמידה הלשון לרשותן. כך מרחפים בחלל עולמו של הסיפור העמדת-פנים שאפיינה את חייהם המשותפים של טוני והרטמן, פנים שלא כהלכה שגילו זה בזה, הסתרת פנים שנהגו זה כלפי זה; הם עשו את מעשיהם וחשבו את מחשבותיהם איש שלא בפני רעותו, ולא דיברו פנים אל פנים על ענייניהם. ומתוך שהסבו פניהם זה מזה, הגיעו למריבות, שבהן אדם מעו פנים כנגד חברו ומלבין פני חברו, וסופו שמשיב את פניו והופך את פניו ממנו. אבל עיקרו של הסיפור, כאמור, פנים אחרות. ואמנם, במהלך הסיפור מגלה הרטמן פנים אחרות ותדשות בו עצמו,

³ בספרות התיאורית, המחקר והביקורת הצביעו חוקרים לא מעטים על פונקציה זו של הכותרת. למשל:

"תפקידה העיקרי של כותרת הסיפור לכוון דעתו של הקורא אל הנושא המרכזי של הסיפור. זאת ועוד: היא מכינה אצל הקורא ציפיות שלאורן הוא מתבונן בסיפור, מרמזת מה עתיד להתרחש בסיפור או להשתמע ממנו, כשלהלן מתגשמת תבנית זו או מתבדה. יש כותרות [...] המפנות את הקורא אל הגיבור המרכזי ומרמזות כביכול, שהגיבור הוא עיקרו של הסיפור, ויש המפנות אותו אל מוטיב מרכזי, שבאמצעותו נחשפת משמעותו (כגון: 'שבור עת אמונים', 'פנים אחרות', 'שמה', 'שברירים')." (ג. שקד, 'על ארבעה סיפורים: פרקים ביסודות הסיפור' [הסוכנות היהודית לא", תשכ"ו], עמ' יא).

"It is interesting to note how much more importance titles and epigraphs take on in modern works, where they are often the only explicit commentary the reader is given" (Wayne C. Booth, *The Rhetoric of Fiction* [Chicago, 1961], p. 198, n. 25).

דבריו של החוקר הגרמני למרט בנקודה זו סוכמו על-ידי אורי מרגולין (ראה: אורי מרגולין, "הסיפור כרצף וכשלם: תפיסתו של למרט בתורת הפרוזה, עקרונותיה וחולשותיה", 'הספרות', א [קיץ 1968], 301).

בטוני, בחייהם — מתוך מבט לאחור — ובתינוקת מוכרת פרחים, בבחור ובתולה, בתלולית ובחלום, ולמעשה בכל הנקרה בדרכם בסיפור. יש דברים המשתמעים לשתי פנים, שטוני מגלה בהם פנים לכאן, והרטמן — לכאן; אבל אפשר לראות ממהלך הסיפור — במפורש ובמרוך מזו — כי הרטמן גילה בעצמו את היכולת להסביר פנים, להדור פנים ולחלות פנים, והעיקר — לעמוד מול טוני ומול עצמו ומול חיי פנים אל פנים.

כל אלה הם, כאמור, "משמעויות מרחפות" שאין על הקורא חובה מוחלטת לממשן. אבל מימושן מעניק לקורא קריאה עשירה ואינטגרטיבית יותר, ומוסיף הנמקה הן לכותרת והן לסיפור. ספק אם מספר אנגלי היה נותן לסיפור כזה שם כה דל במטענו האסוציאטיבי כ" "A Different Face", אבל השם העברי עדיף גם על "Metamorphosis", ולא רק בגלל האסוציאציות המקריות וחסרות-השחר לסיפורו של קאפקה, אלא בעיקר בגלל הצורה המעודנת והמורכבת שבה הכותרת העברית מקשרת את רעיון התמורה שחלה בגיבור עם כל תופעה בעלת-ערך בסיפור. היא ממקדת ומארגנת את תשומת לבו של הקורא מסביב למשמעויות המפורשות והנרמזות הקשורות בה; וכך היא יוצרת הירארכיה של היסודות המרכיבים את הסיפור, לפי דרגת קרבתם או שייכותם למשמעויות אלה. המשמעויות המתארגנות סביב הכותרת נתפסות כמרכזיות, וככל שפרטים אינם מצטרפים אליהן כן הופכים פרטים אלה לשוליים מבחינת הקו המרכזי של האינטרפרטציה של הסיפור. הדבר ניכר גם באחת השאלות המרכזיות שנתעוררו באינטרפרטציה לסיפור, שאלת "סיומו הפתוח". רבים ניסו להשיב על השאלה, הנשארת פתוחה בעלילת הסיפור, אם ישבו טוני והרטמן ויתחתנו מחדש. אבל שאלה זו לא זו בלבד שהיא חורגת מגבולות הסיפור,⁴ אלא שההתעניינות בה שולית ל"דרך-המלך" שלו. שהרי מבחינת אותן תבניות, שהכותרת ומבנה הסיפור גם-יחד מצביעים על מרכזיותן — הסיום סגור: התהליך, שבו מגלה הגיבור פנים אחרות בעולם הסובב אותו ומתוך כך גם פניו הוא נעשות אחרות — תהליך זה מתרחש בתוך גבולות הסיפור עד תום.

⁴ וראה בעניין זה מ. פרי ומ. שטרנברג, "המלך במבט אירור", 'הספרות', א (קיץ 1968), 286—287.

מנהם

המשו

על שני מו

א. "ני

בנימין

ולשון

ביקורת מ

"מסובכים

"אלא חיבו

בקרים עס

לתיים, בקי

אחרים, המו

הקישורים

תשומת ה

המרקם ה

ריה, ובאמו

רקות ובווי

אחת מדר

אצל מגדלי

הקשרים ש

ההתרחשות

גלה, שהוא

אידיומים,

מה שהיה ה

מתה, הופך

צירוף, קוט

עוברים, באו

גבאציה, הש

מתייחס אל

"מעלה על

עם... וכיו

ע מבחינה g

של הטקסט ל

אצל מגדלי

באופן זה קיי

ומישור ההתו

במקום זה

עוד יותר, המ

1 דברים בכי

סקי ("על ב

ביצירתו ש

הרביעי למז